

Ochrana slabší smluvní strany v občanském zákoníku

JUDr. Michal Janoušek, Ph.D.

Vzor citace:

Janoušek, M. Ochrana slabší smluvní strany v občanském zákoníku. 1. vydání.

Praha : C. H. Beck, 2018, 275 s.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Janoušek, Michal

Ochrana slabší smluvní strany v občanském zákoníku / Michal Janoušek. – V Praze : C. H. Beck, 2018. – xvi, 259 stran. – (Právní instituty)

ISBN 978-80-7400-696-8

347.417 * 347.44 * (048.8)

– smluvní volnost

– smluvní právo

– monografie

347 – Soukromé právo [16]

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA

právní fakulty MU

0-3059 / 170 786

Vydalo Nakladatelství C. H. Beck v Praze v roce 2018

Redaktorka publikace: Mgr. Ladislava Janková

Vydání první

Sazba: CADIS Praha

Tisk: Marten, s. r. o.

© Nakladatelství C. H. Beck, s. r. o., 2018

ISBN 978-80-7400-696-8

O autorovi

JUDr. Michal Janoušek, Ph.D., absolvoval magisterské studium na Právnické fakultě Masarykovy univerzity. Po jeho úspěšném ukončení nastoupil do doktorského studijního programu, a po jeho zdárném zakončení v roce 2018 mu byl udělen akademický titul Ph.D. z oboru občanské právo. V průběhu doktorského studia složil rigorózní zkoušku na katedře občanského práva a byl mu udělen akademický titul JUDr. V současné době působí jako odborný asistent na katedře občanského práva Masarykovy univerzity, kde vyučuje občanské právo procesní a občanské právo hmotné. Autor působí rovněž jako asistent předsedy senátu Nejvyššího soudu. Pravidelně publikuje v odborných periodících a navštěvuje konference dotýkající se problematiky občanského práva hmotného i procesního. Současně je i autorem komentáře k občanskému zákoníku.

Předmluva

Laskavému čtenáři se předkládá nástin autorova chápání toho, co je předmětem vášnivých diskuzí současného soukromého práva. Téma ochrany slabší smluvní strany je dílčí oblastí (především) soukromého práva, která vyvolává řadu otázek (a současně plodí i řadu názorů), které jsou tu a tam budovány na individuálních a pocitových úsudcích založených na subjektivních představách, jak chránit slabší smluvní stranu. Přesto, že na svém významu nabylo téma ochrany slabší strany v kontraktním právu především v souvislosti s přijetím stávajícího občanského zákoníku, jedná se o dlouhodobý vývojový trend, který je neoddělitelně spojen nikoli toliko pouze s právní úpravou jako takovou, nýbrž především se stavem společnosti. Je to totiž především ta, která předurčuje požadavky kladené na právo a ovlivňuje představy každého z nás o tom, koho a kdy je třeba pokládat za slabšího ve smluvním právu. Překotný vývoj společnosti a vztah recentního práva k ochraně slabší smluvní strany koresponduje tomu, co lze v historických obrazech vysledovat v dřívějších společnostech.

Není to totiž jen okamžik nabytí účinnosti občanského zákoníku, který by zapříčinil vznik zájmu o toto téma, byť nelze popřít, že byl významným akcelerátorem vedoucím k eskalaci zájmu o ochranu slabší smluvní strany. Přesto jsou historické kořeny toho, co je zájmem této publikace, staré jako právo samo. Historický impuls však představovaly především úvahy o spravedlnosti a požadavky plynoucí z komutativní spravedlnosti. Silný impuls do diskuze o ochraně slabší smluvní strany přineslo období vrcholícího liberalismu a doba bezprostředně následující, kdy se v jasných konturách ukázalo to, co je předmětem zájmu nikoli liberální, ale právě sociální doktríny v soukromém právu. Liberalismus, který byl v právu důsledně prosazován smluvní svobodou a jejím technickým chápáním, začal být doprovázen úvahami o požadavcích sílící role státu ve smluvním právu – u nás částečně přerušeny období socialistického práva – a státním intervencionismu. To vše bylo zahaleno do hávu legitimního cíle, který sledoval prosazení (především) ekonomických zájmů jednoho – slabšího – účastníka a oslabení druhého účastníka smluvního vztahu. Tento trend u nás dosáhl svého vrcholu přijetím občanského zákoníku, jenž za jednu ze základních zásad v § 3 odst. 2 prohlásil zásadu ochrany slabšího, tj. i ochranu slabší smluvní strany.

Cílem této práce je především hlouběji se zamyslet nad ochranou slabší smluvní strany. Především se pokusit vypátrat důvody této ochrany, příčiny její potřeby, zabývat se limity ochrany a nástroji, které jí slouží. Rozsah tohoto zájmu nutně naráží na potřebu, identifikovat základní veličinu smluvního práva, od které lze diskuzi o ochraně slabší strany odvíjet. Současné názory právní vědy na to, kdo se pravidelně ocitá ve slabším postavení, se velmi různí. Ať již jsou tyto závěry dovozovány cestou odvozování od ochrany spotřebitele, nájemce či zaměstnance, nebo snad z hodnoty „situační slabosti“, velmi často jsou závěry založeny na osobních preferencích, které nemají jednotné dogmatické ukotvení. To vede nutně k nejednotným závěrům, koho je možné považovat za slabší stranu, koho již nikoli a jakými nástroji a kdy ji chránit. Potřeba zodpovězení těchto otázek není pouze akademická. „Slabší strana“ je normativním znakem četných zákonných ustanovení, a proto si nelze vystačit s prostými pocitovými úvahami a nástiny symbolizující správné řešení.

Již na počátku je však nutné vyslovit interpretační východisko, s nímž by čtenář měl k textu přistupovat. Předkládaná práce je založena na preferenci omezené relevance právního pojmu slabosti. Jinak vyjádřeno, v předložené práci je zastáván názor o úzkém profilu ochrany slabší smluvní strany v občanském zákoníku. Základním hodnotovým východiskem je, že zákonodárce přijetím občanského zákoníku nezamýšlel založit výhodu jedné ze smluvních stran tam, kde pro to neexistuje právně relevantní důvod. Právně relevantním důvodem je však teprve stav reálné „slabosti“, která podstatně omezuje smluvní svobodu jedné – slabší – smluvní strany. Pouze takto nastíněná koncepce odpovídá základnímu hodnotovému vyjádření zákonodárce v § 3 odst. 2 písm. c) občanského zákoníku.

Přesto, že na toto téma existují názory značně rozdílné – inklinující třeba až k úvahám o silné potřebě ochrany jedné smluvní strany – osobně jsem příznivcem toho modelu, který je v této práci prezentován. Tento postoj a vztah k tématu ochrany slabší smluvní strany se vyvíjel po celou dobu doktorského studia a nutno říci, že teprve k jeho závěru převážil názor o umírněném přístupu k chápání tohoto aspektu smluvního práva. Argumenty požadující zesílenou ochranu jedné ze smluvních stran ve smluvním právu totiž velmi často přehlíží postavení druhé smluvní strany (té zdánlivě „silnější“), které je mnohdy stejně tak ochranyhodné, jako právní postavení strany první.

Obsah

O autorovi	V
Předmluva	VII
Seznam použitých zkratk	XV
KAPITOLA 1. Úvod	1
KAPITOLA 2. Slabší smluvní strana jako veličina hodná zkoumání	3
KAPITOLA 3. Pojem slabosti	6
KAPITOLA 4. Zásady dotčené při diskuzi o ochraně slabší smluvní strany	9
1. Zásada rovnosti?	9
1.1 Ochrana slabší smluvní strany jako snaha o dosažení materiální rovnosti	12
KAPITOLA 5. Prostor svobody garantovaný právem	14
1. Autonomie vůle jako právní garance prostoru svobody jednotlivce a její složky	16
2. Ústavní základy smluvní svobody	17
2.1 „Obecná“ svoboda jednání jako „sběrná“ skutková podstata ..	19
2.2 Omezení ústavně zaručené smluvní svobody	20
3. Autonomie vůle v občanském zákoníku	23
3.1 „Právo brát se o vlastní štěstí“ jako vyjádření autonomie vůle	24
3.2 Struktura a obsah „práva brát se o vlastní štěstí“	25
4. Smluvní svoboda a její složky	27
4.1 Svoboda uzavřít smlouvu	28
4.2 Svoboda určení obsahu smlouvy	29
4.3 Svoboda zvolit si formu smlouvy	31
5. Horizontální a vertikální působení smluvní svobody (vícedimenzionální aspekt smluvní svobody)	32
5.1 Střet smluvní svobody a zásady ochrany slabší smluvní strany (materializovaná rovnost)	34
5.2 Rozlišení formální a materiální smluvní svobody	37

6. Vázanost smlouvou a zánik horizontální dimenze smluvní svobody ve prospěch společné vůle stran	38
6.1 Přístup k materiální smluvní svobodě	40
7. Smluvní svoboda v evropských projektech smluvního práva	41
7.1 Principy evropského smluvního práva (PECL)	41
7.2 Draft Common Frame of Reference (DCFR)	42
8. Ekonomická analýza smluvní svobody	43
9. Shrnutí kapitoly a dílčí závěry	46

KAPITOLA 6. Historický střet formální a materiální smluvní svobody	48
1. Římské právo	49
2. Glosátoři a komentátoři	54
3. Kanonické právo	55
4. Vývoj v českých zemích	56
4.1 Partikulární právo (9.–13. století)	56
4.2 Odstraňování právního partikularismu a Obnovené zřízení zemské	57
5. Přirozenoprávní přístup	58
6. Přirozenoprávní kodifikace a cesta k ABGB	60
7. Vývoj právní úpravy na území Československa	62
7.1 Návrh občanského zákoníku z roku 1937	62
7.2 Období tzv. středního kodexu	64
7.3 Období ObčZ 1964	65
7.4 Porevoluční občanské právo a cesta k novému občanskému zákoníku	68
8. Shrnutí kapitoly a dílčí závěry	69

KAPITOLA 7. Modely vzájemného vztahu smluvní svobody a ochrany smluvní strany	71
1. Liberální přístup ke smluvní svobodě	71
1.1 Kritika liberálního přístupu ke smluvní svobodě	72
2. Modely materiální smluvní svobody	74
2.1 Model objektivní správnosti smlouvy zajištěné smluvním mechanismem	74
2.1.1 Kritika modelu objektivní správnosti smlouvy	76
2.2 Sebeurčení ve smluvním vztahu	78
2.2.1 Kritika modelu Wenera Flumeho	80
2.3 Model smluvní rovnováhy	81
2.3.1 Kritika modelu smluvní rovnováhy	83
2.4 Model omezení smluvní svobody argumentem sociální funkce smlouvy	87
2.4.1 Kritika modelu sociální funkce smlouvy	88
2.5 Model informační rovnováhy	89
2.5.1 Kritika modelu informační rovnováhy	90

2.6 Svoboda rozhodování jako měřítko posouzení platnosti smlouvy	92
2.6.1 Kritika modelu svobody rozhodování	93
2.7 Omezení smluvní svobody cestou ochrany právně významných hodnot	94
2.7.1 Kritika modelu	96
3. Shrnutí kapitoly a dílčí závěry	97

KAPITOLA 8. Slabší smluvní strana a potřeba jejího vymezení . 99	99
1. Vymezení slabší smluvní strany	102
1.1 Definice slabší smluvní strany cestou systematického výkladu	104
1.2 Význam příčin slabosti	106
1.3 Ekonomické zdůvodnění slabosti – narušení smluvní rovnováhy	107
2. Shrnutí	110

KAPITOLA 9. Ochrana slabší smluvní strany	112
1. Obecně ke kontrolnímu modelu	112
1.1 Kontrola smlouvy a její etapy	112
1.2 Rozsah kontroly	113
1.3 Obsahová a formální kontrola	113
1.4 Punktuální omezení a kontrola prostřednictvím generálních klauzulí	114
1.5 Charakteristika ochranných nástrojů	115
2. Ochranný model občanského zákoníku	116
2.1 Potřeba identifikace pravidel sloužících ochraně slabší smluvní strany	117
2.2 Fáze ochrany slabší smluvní strany	120
2.3 Ochrana zaměstnance, nájemce a spotřebitele jako výjimka z pravidla?	121
2.4 Prostředky ochrany slabší smluvní strany	123
2.4.1 K obecné charakteristice „exit opcí“	126
2.4.2 Východiska pro ochranný model slabší smluvní strany	127
3. Shrnutí kapitoly a dílčí závěry	130

KAPITOLA 10. Ochrana slabší smluvní strany cestou ochranných generálních klauzulí	132
1. Význam generálních klauzulí při ochraně slabší smluvní strany ..	132
1.1 Pohyblivý systém jako cesta ke kompromisu mezi smluvní svobodou a ochranou slabší smluvní strany	135
1.2 Funkce a význam pohyblivého systému	137
1.3 Obsahové naplnění pohyblivého systému	138
1.4 K jednotlivým elementům pohyblivého systému	141

1.4.1	Smluvní svoboda	141
1.4.2	Sebeurčení smluvní strany	142
	a) Problém přičitatelnosti	144
1.4.3	Poctivost „silnější“ strany	144
1.4.4	Ochrana důvěry jednajících	147
1.4.5	Zásada přiměřenosti	148
2.	Shrnutí kapitoly a dílčí závěry	150
KAPITOLA 11. K jednotlivým ochranným generálním klauzulím		
154		
KAPITOLA 12. Smlouvy uzavírané adhezním způsobem		
156		
1.	Účel ustanovení o smlouvách uzavíraných adhezním způsobem ..	156
2.	Pojem adhezní smlouvy	156
2.1	Kdy je smlouva adhezní aneb základní podmínky jejího určení	158
2.2	Tzv. první definice adhezní smlouvy	159
2.2.1	Základní podmínky smlouvy	159
2.2.2	Určení základních podmínek smlouvy jednou ze smluvních stran nebo na základě jejich pokynů	162
2.2.3	Slabší strana jako součást hypotézy	163
	a) Potíže s terminologií	163
	b) Interpretace znaku „slabší strana“ cestou definice účelu ustanovení	164
	c) Znak „slabší strana“ jako znak presumovaný	165
2.2.4	Skutečná příležitost ovlivnit obsah základních podmínek	166
2.3	Tzv. druhá definice adhezní smlouvy	167
3.	Věcný dosah ochranných ustanovení	168
3.1	Vztah adhezních smluv a ustanovení o ochraně spotřebitele	168
3.2	Použitelnost ustanovení o adhezních smlouvách na „zbytkové vztahy“	169
3.3	Ochrana poskytovaná cestou kontroly smluvních ujednání ..	172
4.	Rozlišení materiální a formální kontroly	172
4.1	Formální aspekty kontroly (požadavky transparency)	174
4.1.1	Čitelnost podmínek	174
4.1.2	Srozumitelnost podmínek	175
4.1.3	Překvapivost podmínek	177
4.1.4	Právní následky netransparentních klauzulí	177
4.2	Obsahová (materiální) kontrola	178
4.2.1	Potřeba měřítek srovnání	179
	a) Dispozitivní právo jako měřítko srovnání	180
	b) Ochrana spotřebitele jako měřítko srovnání	182

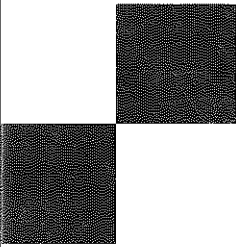
	c) Rozdělení smluvních rizik	182
4.2.2	Pojetí tzv. testovacích a netestovacích klauzulí	183
4.2.3	Netestovací klauzule	184
4.2.4	Kritika netestovacích klauzulí	187
4.2.5	Testovací klauzule	188
	a) Vnitřní test	188
	b) Vnější test	191
5.	Shrnutí kapitoly a dílčí závěry	192
KAPITOLA 13. Lichva		
195		
1.	Vymezení lichvy	195
2.	Projev principu přiměřenosti?	197
3.	Složená skutková podstata	197
3.1	Demonstrativní nebo taxativní výčet znaků subjektivní slabosti?	198
3.2	Význam nedbalosti slabší smluvní strany	200
4.	K jednotlivým znakům slabosti slabší smluvní strany	201
4.1	Subjektivní znaky slabosti	201
4.1.1	Tíseň	201
4.1.2	Druhy tísně	202
4.1.3	Nezkušenost	202
4.1.4	Rozumová slabost	203
4.1.5	Rozrušení	203
4.1.6	Lehkomyslnost	204
4.2	Objektivní znak lichvy (hrubý nepoměr)	204
4.2.1	Měřítka způsobila k zohlednění	206
4.2.2	Měřítka, která se nezohledňují	206
4.3	Kořistění ze stavu slabosti lichvářem	207
5.	Právní následky lichevní smlouvy	209
6.	Shrnutí lichvy	211
KAPITOLA 14. Neúměrné zkrácení		
214		
1.	Neúměrné zkrácení a jeho vztah k navazujícím ochranným ustanovením	216
1.1	Neúměrné zkrácení a lichva	216
1.2	Neúměrné zkrácení a omyl	217
1.2.1	Omyl v pohnutce	218
2.	Aplikační podmínky neúměrného zkrácení	219
2.1	Hrubý nepoměr plnění (objektivní znak)	219
2.2	Subjektivní znaky neúměrného zkrácení	221
2.2.1	Sféra zkrácené smluvní strany	221
2.2.2	Sféra zvýhodněné smluvní strany	222
3.	Uplatnění neúměrného zkrácení	223
4.	Shrnutí neúměrného zkrácení	225

KAPITOLA 15. Kontrolní model PECL a DCFR	228
1. Ochrana před lichevními smlouvami	228
2. Ochrana před nepřiměřenými smluvními ujednáními	230
KAPITOLA 16. Shrnutí a úvahy <i>de lege ferenda</i>	233
Seznam použité literatury a zdrojů	239
Věcný rejstřík	259

Seznam použitých zkratek

1. Právní předpisy

ABGB	Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (Všeobecný zákoník občanský)
BGB	Das bürgerliches Gesetzbuch (německý občanský zákoník)
BW	Nieuw Burgerlijk Wetboek (nizozemský občanský zákoník)
CCit	Codice Civile Italiano (italský občanský zákoník)
CCfr	Code Civil des Français (francouzský občanský zákoník)
CCQ	Le droit civil du Québec (quebecký občanský zákoník)
DCFR	Draft Common Frame of Reference (společný evropský referenční rámec smluvního práva)
Listina	zákon č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod
ObčZ	zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
ObčZ 1964	zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník
ObčZ 1937	sněmovní tisk č. 844/1937 (vládní návrh občanského zákoníku)
OR	Das Obligationenrecht (švýcarský závazková část soukromého práva)
PECL	Principles of European Contract Law (principy evropského smluvního práva)
Směrnice 93/13/ES	Směrnice Rady 93/13/EHS ze dne 5. dubna 1993 o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách
SpŘ	zákon č. 500/2004 Sb., správní řád
TrZ	zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník
Ústava	zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky

Monografie uceleně pojednává o tématu ochrany slabší smluvní strany. Jde o téma aktuální především z toho důvodu, že občanský zákoník prohlásil za jednu ze základních zásad právě ochranu slabší strany, smluvní stranu nevyjímaje.

Kniha se zabývá historickými kořeny ochrany jedné ze stran obligačního vztahu, čímž dokazuje, že nejde o téma „novodobé“, a klade zřetel na interpretaci fundamentálních principů, od nichž se ochrana slabší smluvní strany v občanském zákoníku odvíjí. Přestože nová občanskoprávní úprava zdůrazňuje ochranu slabší strany, nelze přehlédnout, že ta je koncipována jako krajní. Rozsah bádání se proto nese v duchu adekvátní interpretace úmyslu zákonodárce, který je promítnut v zákonných ochranných ustanoveních.

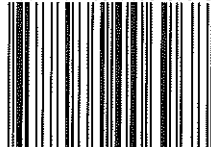
Autor přináší rovněž diskusní podněty na některé z dosud zažitých pohledů odborné literatury i judikatury na toto téma. Předkládá argumenty, jimiž polemizuje s legitimitou tzv. statusové ochrany, jež je často spojována s ochranou spotřebitele, zaměstnance či nájemce. Autor syntetizuje obecné poznatky do konkrétních východisek ústících do formulace současného občanskoprávního ochranného modelu. Na mnoha místech nepochybně stranou ani ekonomické aspekty ochrany jednoho z účastníků smluvního vztahu jako doplňku obecných právních argumentů. Srovnává také vnitrostátní ochranný model s evropskými unifikačními projekty smluvního práva.

www.beck.cz

Váš nejvýhodnější nákup

EPI 103

ISBN 978-80-7400-696-8

9 788074 006968